

Оптоварен бизнис е сив бизнис – Бизнис перспектива на скриената економија во Македонија, Албанија и Косово

Кратка анализа бр. 40, април 2017

1. Вовед

Ако постојат неколку теми кои се пречесто користени за да бидат заборавени во разни минати политички кампањи, и скоро без исклучок се дел од политичките говори на разни челници на држави, тоа се темите: креирање на работни места, развој на приватниот сектор (мали и средни претпријатија), буџет, даноци и приходи. Затоа скриената економија останува тема на интерес на креаторите на јавни политики, економисти и академици затоа што впрочем ги засега сите од тие теми до одреден степен. Исто така носи потенцијал да пополни дел од недостатоците кои се дел од овие политики преку активност или неактивност.

Постои пошироко прифаќање дека на различни нивоа скриените економии се тука за да останат токму поради нивната природна отпорност и адаптивни капацитети при променливи политички, законски и економски средини. Верувањето во спротивното, дека скриената економија може да биде комплетно уништена, не е само несомнено неверојатно да се случи туку и сосема контрапродуктивно како став и како јавна политика. Всушност скриената

Клучни поенти

- Додека **половина од бизнисите** во Македонија во 2014 изјавиле дела даночните стапки за 'високи колку што треба' – со значаен исклучок на фирмарината и социјалното осигурување – во 2016 година овие потврдни вредности се пониски и се движат помеѓу 30-35%.
- **1/3 од бизнисите** во Македонија (31.4%), 2/3 во Албанија (60%) и Косово (62.3%) изјавиле дека манипулации со ДДВ се случува постојано или во повеќето случаи. Македонија забележува влошување во оваа сфера (за 50%) затоа што само 21.6% од бизнисите во 2014 потврдиле дека ова е честа пракса.
- **Корупцијата е најважниот фактор за постоењето на скриената економија** според 45.7% од бизнисите во Македонија, 72.9% во Албанија, додека на Косово корупцијата е втор најважен фактор (48.6%) пред кој на прво место е високиот даночен товар (60%).
- **Скриениот обрт е позначаен во Албанија** каде мнозинството од компаниите (84.3%) го потврдиле присуството на оваа пракса во нивните сектори а значителни 40% потврдиле дека оваа пракса се користи 'Во повеќето случаи'.

економија носи значителни бенефити за локалната популација и економија, најчесто во форма на дополнителна социјална сигурносна мрежа која особено се користи како сигурносен бафер во време на сериозни економски потешкотии и транзиции. Всушност глобализацијата и дерегулацијата на светската економија имаат генерирано услови во кои хетерогените скриени економии можат да цветаат и прошируваат.¹

Всушност неформалните бизниси, особено стартап претпријатијата кои често започнуваат и функционираат неформално можат да носат со себе голема потенцијална вредност за економијата затоа што многу често нивните активности се врзани со иновации и претприемништво кои можат да имаат висока додадена вредност на долгорочен план. Хетерогеноста на феноменот на скриена економија е видлив дури и само ако се разгледаат различните придавки кои му се придаваат како: неформална, паралелна, прикриена, сива, подземна, во сенка, нерегулирана, не монетаризирана, алтернативна итн.

Во претходните кратки анализи (бр. 38 и 39) се фокусиравме на елементите кои го опкружуваат феноменот на скриената економија кои се поблиску поврзани со индивидуалците и генералната популација. Оваа кратка анализа (бр. 40) ќе ги разгледа и анализира податоците добиени преку спроведени бизнис анкети во трите земји во 2016 и 2017 година со цел да го разоткриеме феноменот на скриената економија

Сигнал за Владата на Република Македонија – корупцијата сега е далеку поголем проблем на бизнисите споредено со 2014..
Во 2016 година македонските бизниси се позагрижени за корупцијата и разни мерки за нејзино сузбивање отколку со поефективни стимулативни мерки за бизниси.

од перспективата на бизнисите која е подеднакво, ако не и поважна, за целосното разбирање на динамиката на скриената економија во Македонија, Албанија и Косово.

2. Даночна евазија – Податоци од бизнис анкета

За мнозинството на анкетираниите бизниси во Македонија, сегашниот даночен систем не претставува проблем за развој на нивните бизниси (28.6%) или претставува незначителен проблем (31.4%), без разлика на големината на компаниите или вкупно 60% од бизнисите во 2016 (споредено со 65% во 2014). Слично како и во 2014 најголемите детектирани проблеми се нелојалната конкуренција, проценета како средно голем до голем проблем од страна на 64.3% од бизнисите, политичката ситуација во земјата (50%), и криминал, кражби и немири (50%). Од податоците е видно дека бизнисите ги имаа зголемено своите негативни перцепции за политичката ситуација во Македонија за 1/3 и

	МК '14	МК '16	АЛ '16	КС '17
Фактор бр.1	Импулсна бизнисмените за брзо богатење (45%)	Корупција (46%)	Корупција (73%)	Висок даночен товар (60%)
Фактор бр.2	Корупција (40%)	Висок даночен товар (43%)	Неефикасно судство (39%)	Корупција (48.6%)
Фактор бр.3	Висок даночен товар (39%)	Импулсна бизнисмените за брзо богатење (40%)	Висок даночен товар (36%)	Импулсна бизнисмените за брзо богатење (47.1%)

¹ Castells, M. and Portes, A. 'World underneath: The origins, dynamics, and effects of the informal economy', in: The Informal Economy: Studies in Advanced and Less

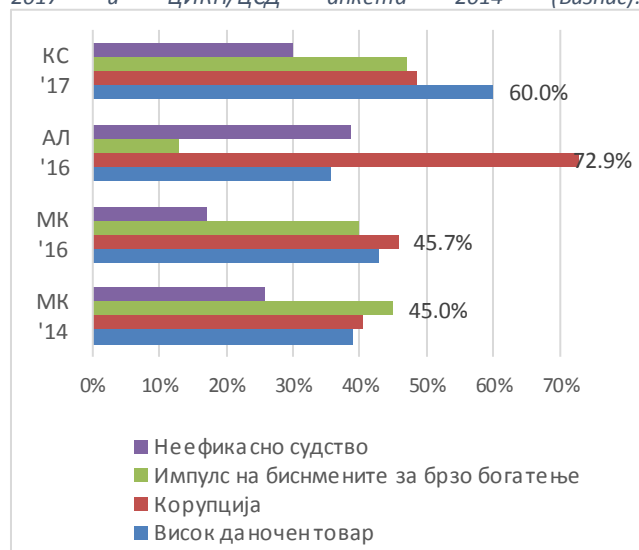
Developed Countries, ed. Portes, A. et al. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

денес 37.1% ја процениле како проблем (споредено со 26.5% во 2014 г.).

Овие негативни перцепции се исто така евидентни кога се бара од бизнисите да ги посочат најважните фактори, според нивното видување и искуство, одговорни за постоењето на скриената економија.

Имено, фактор број 1 избран од страна на 45.7% од бизнисите во Македонија е ‘корупција’. Сепак и покрај генералното задоволство со даночниот систем во земјата, се смета дека даноците играат многу важна улога во охрабрувањето и обесхрабрувањето појава на скриени економски активности. Специфично, ‘високиот даночен товар’ се смета за втор најважен фактор одговорен за постоењето на скриената економија, избран од 42.9% од бизнис претставниците, додека трет фактор (40%) е ‘стремеж на бизнисмените за брзо богатење’ (График 1).

График 1 – Најважни мерки за постоењето на скриената економија (Q.C14). Извор: ЦИКП/ИДМ/Д4Д анкета 2016-2017 и ЦИКП/ЦСД анкета 2014 (Бизнис).

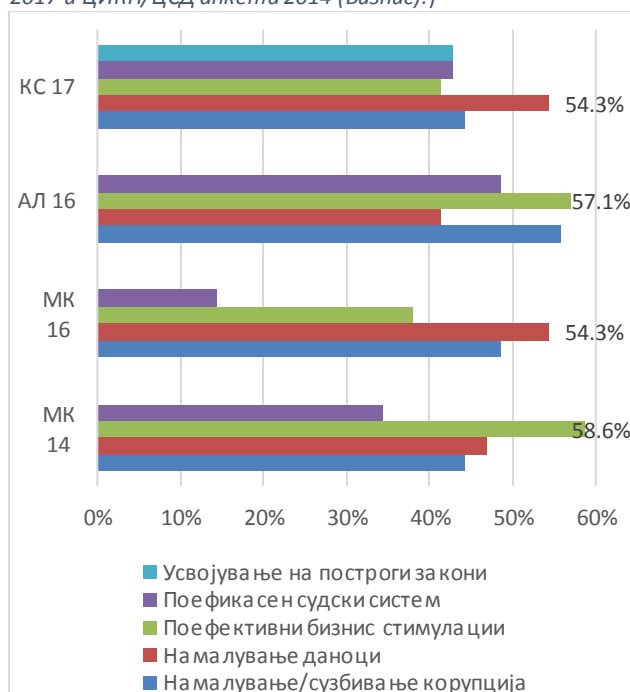

Консеквентно, и во линија со наодите од истата бизнис анкета спроведена во 2014 година ЦИКП/ЦСД, топ три мерки предложени од страна на **македонските бизниси** за намалување на скриената економија вклучуваат: ‘**намалување на даноците**’ избрана како мерка бр. 1 од **54.3%** од бизнисите; ‘**намалување/сузбивање корупција**’ (**48.6%**); и ‘**поефективни бизнис стимулации**’ (**38%**) (види График 3 и График 2). Разликата е во

тоа што во 2016 година за разлика од 2014 година, како што и впрочем е прикажано во График 1 и во График 2, **македонските бизниси ја препознаваат корупцијата како поголем проблем за економијата** и ставаат повеќе значење и итноост на имплементирањето мерки кои ја намалуваат или сузбиваат скриената економија.

Слично, во Албанија ‘сузбивање/намалување на корупцијата’ е втора најважна мерка избрана од бизнисите (**55.7%**) за намалување на скриената економија и ‘поефективни бизнис стимулации’ избрана како мерка број еден од страна на **57.1%** од бизнисите.

График 2 – Најважни мерки за намалување на скриената економија. (Q. C15). Извор: ЦИКП/ИДМ/Д4Д анкета 2016-2017 и ЦИКП/ЦСД анкета 2014 (Бизнис.)

Сепак, скоро половина од албанските бизниси (48.6%) изјавиле дека постои потреба од зголемена ефикасност на судскиот систем кое што може да биде индикатор за постоење на одредени функционални недостатоци на

правниот систем во земјата². Дел од причините за овој став на албанските бизниси може да биде поврзано со релативно високиот ризик со кој се соочуваат и бизнисите и граѓаните во судскиот систем на Албанија во форма на поткуп на судски службеници во замена за прифатливи судски одлуки или чисто како недостаток на отчетност на судиите и обвинителите. Извештаите за глобална конкурентност 2015-2016³ како и ЕУ извештаите за прогрес на земјите кандидати 2015⁴ даваат дополнителна тежина на овој аргумент. **Подмитувањето е една од 11-те практики на скриена економија кои ги опфаќаат извршените бизнис анкети кои всушност ја потврдуваат големата застапеност на давањето со тоа што 1/3 од бизнисите во Албанија (35.7%), 1/4 на Косово (22.9%), и само 1/10 во Македонија (8.6%) потврдуваат дека оваа пракса се користи 'постојано' или 'во повеќето случаи'.**

Реформата на судскиот систем која се спроведува од 2016 година треба да поправи дел од детектираните дефицити кои воедно и имаат влијание врз фреквеноста на користење скриени економски практики. Потребно е повеќе време за да се процени дали оваа реформа, како и новиот Устав,

График 3 – Како би ја процениле големината на различните даночни стапки во Македонија? Q. С17. Извор: ЦИКП/ИДМ/Д4Д анкета 2016-2017 и ЦИКП/ЦСД анкета 2014 (Бизнис)

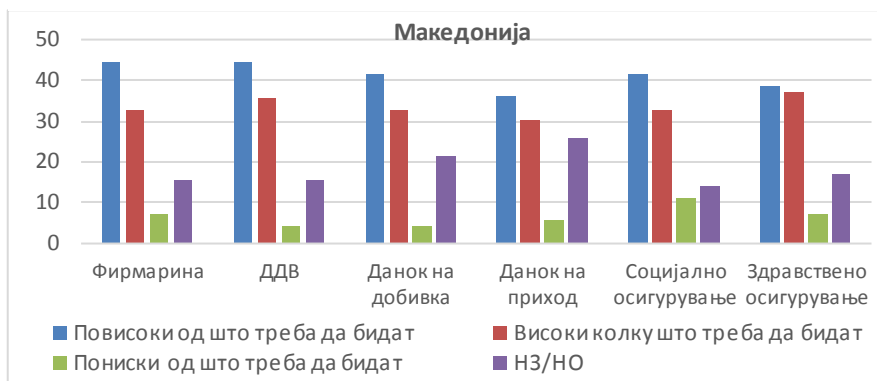

График 4 - Како би ја процениле големината на различните даночни стапки во Албанија? Q. С17. Извор: ЦИКП/ИДМ/Д4Д анкета 2016-2017 и ЦИКП/ЦСД анкета 2014 (Бизнис)

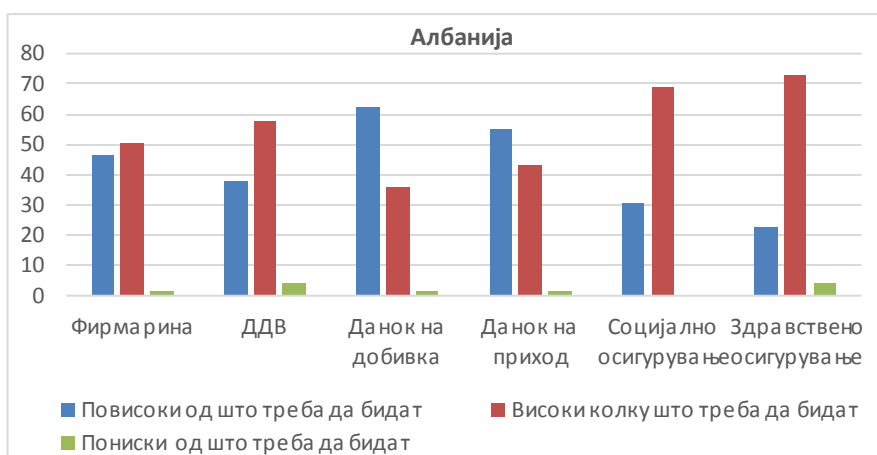
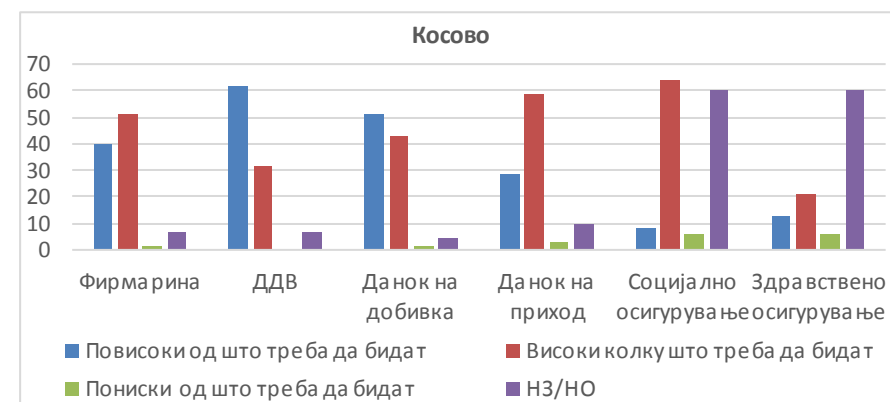

График 5 - Како би ја процениле големината на различните даночни стапки во Косово? Q. С17. Извор: ЦИКП/ИДМ/Д4Д анкета 2016-2017 и ЦИКП/ЦСД анкета 2014

² GAN Business Anti-Corruption Platform report on Albania <http://www.business-anti-corruption.com/country-profiles/albania>

³ World Economic Forum: Global Competitiveness Report 2015-2016 <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/>

⁴ EU Progress Report 2015 https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_albania.pdf

ќе можат да ги предефинираат системите на судството и обвинителството, да се спротивстават на корупцијата присутна во судскиот систем, да ги откријат и прекршат врските на судиите и обвинителите со политиката и криминалот и генерално да допринесат за зголемена транспарентност и отчетност во албанскиот судски систем. **Всушност корупцијата се перципира како голем проблем во Албанија што дури ¾ од анкетираниите бизниси (72.9%) изјавиле дека ‘корупцијата’ е најважниот фактор за постоењето на скриената економија по кое логично следи ‘неефикасно судство’ (38.6%) и ‘висок даночен товар’ (35.7%).**

Косово го карактеризираат слични бизнис грижи кои се присутни во Македонија и Албанија а особено во врска со факторите за, и мерките против скриената економија. Најважниот фактор а постоењето на сивата економија е ‘високиот даночен товар’ (60%), потоа следат ‘Корупција’ (48.6%) и ‘Стремеж на бизнисмените за брзо богатење’ (47.1%). Не е изненадувачки што топ три мерки предложени од страна на бизнисите за намалување/сузбивање на скриената економија се ‘намалување даноци’ (54.3%), ‘намалување/сузбивање корупција’ (44.3%) и третото место го делат две мерки ‘воведување на построги закони’ и ‘поефикасно судство’ со бизнис одобрение од 42.9%. Последните две сугерирани мерки се поврзани со бизнис перцепциите, кои се евидентни од анкетата, дека бројни законски прекршоци поминуваат неказнети или санкционирани на некаков начин.

Во врска со бизнис задоволството со различните даночни стапки на даноците во Македонија податоците покажуваат влошување на перцепциите. **Додека околу половина од бизнисите во 2014 година изјавиле дека даночните стапки се доволно високи** односно ‘високи колку што треба да бидат’, со забележителен исклучок на фирмарината и социјалното осигурување, **во 2016 година овие вредности се имаат спуштено и се движат помеѓу**

30-35% одобрување од страна а бизнисите (види График 3). Во 2016 година повеќе бизниси изјавиле дека даноците се ‘повисоки од што треба да бидат’ отколку ‘високи колку што треба да бидат’⁵. Земајќи предвид дека не постојат значителни разлики во одредените даночни стапки од 2014 година причината за промената во перцепциите е веројатно да биде поврзана со негативните бизнис перцепции за продолжената политичка криза и нестабилност во земјата и како истата би се одразила на **растот на БДП** (и покрај позитивните проекции за раст на БДП од 3.5% и 3.7% следствено во 2017 и 2018 година објавени од страна на НБРМ), **врз идните бизнис перспективи, идните домашни и странски директни инвестиции како и градежништвото и поврзаните гранки кои до 2016 година беа движечки сили на македонската економија.**

Бизнис перспективите во врска со висината на даноците значително се разликуваат во Албанија споредено со Македонија. **Албанските бизниси во значителен број тврдат дека даноците се ‘високи колку што треба да бидат’ и дури 69% и 73% од бизнисите тврдат дека следствено стапките за социјално и здравствено осигурување се поставени на соодветно ниво.** Исто така и во однос на давачките фирмарина и ДДВ повеќе од половина од бизнисите тврдат дека даночните стапки се доволно високи. **Но сепак постои и значително незадоволство кога се работи за утврдените даночни стапки за данок на добивка и данок на приход каде што следствено 62% и 55% од албанските бизниси изјавиле дека даноците се ‘повисоки од што треба да бидат’.**

3. Бизниси и искористување воспоставени практики на скриена економија

Владите многу често составуваат детални стратегии за борба со негативните ефекти на скриената економија и доделуваат обврски и активности на бројни државни актери, и поретко на недржавни актери, кое често вклучува дузина

⁵ Note: Compared to 2014 in 2016 there are significantly more respondents that responded with NA to this

question which might be the reason for the skewness towards negative business perceptions of taxes.

или стотина мерки поврзани со бројни закони, јурисдикции и министерства. И се е во ред со овој пристап се додека се работи за држава која е поставена на солидни принципи на добро владеење, функционирање и координирање. Но во повеќето случаи овие стратегии се само фронтална линија во обезбедувањето на различни извештаи и други превземени обврски кон различни меѓународни организации. Постојат многу причини зашто државите се однесуваат на овој начин кон сопствените стратегии. Особено во земји во развој каде значителен дел од популацијата живее на или под линијата на сиромаштија Владите се особено склони кон не

“Загуби поврзани со ДДВ се случуваат или преку конвенционална, не организирана даночна евазија (не издавање на оданочено сметки, не пријавување на продажба на вистински производи и услуги, или преценување на трошоците за инпут) или преку организирана злоупотреба на системот преку користење на не постоечки трансакции со неприсутни или не солвентни трговци (Carousel Fraud). Првиот начин вклучува (трговец без даночни сметки) или максимум две други страни (бизнис до бизнис, кога се манипулираат износите на факторите) за време на трансакциите. Вториот начин вклучува комплексна мрежа на реални бизниси (реални произведувачи, логистички компании, сметководствени канцеларии) и компании без средства кои најчесто се сопственост на сиромашни, необразовани и дури и осудени лица меѓу кои понатаму се извршуваат хартиени трансакции во неколку блокови.” SELDI.net – Hidden Economy and Good Governance in Southeast Europe: Regional Assessment Report 2016.

преземање на цврста позиција во имплементирањето на мерки, како на пример такви кои би се занимавале со негативните ефекти на скриената економија со цел да избегнат пошироки социјални немири. Кога Владите нецелосно ги спроведуваат сопствените стратегии и нивните агенции не се добро координирани тогаш Владите не се казнуваат од гласачите за време на избори а агенциите не се казнуваат административно за лошата координација.

Овие поттици на Владите да не ги спроведуваат сопствените стратегии се поизразени кога јавните политики со кои се соочуваат се чувствителни и најчесто се мерки кои ги засегаат ранливите групи на граѓани (невработени, непријавени работници, домаќинства со ниски приходи) кои сами по себе несомнено носат потенцијално високо покривање од страна на медиумите и висок ризик за повреда на гласачкото тело на партијата која е на власт. Затоа паметни јавни политики кои ги земаат предвид соодветните ранливости и земаат поширок консултативен пристап пред да се постават и воведат нови мерки носат поголема веројатност да бидат прифатени од генералната популација и најважно, да бидат испочитувани од страна на Владата која одлучила да ги спроведе.

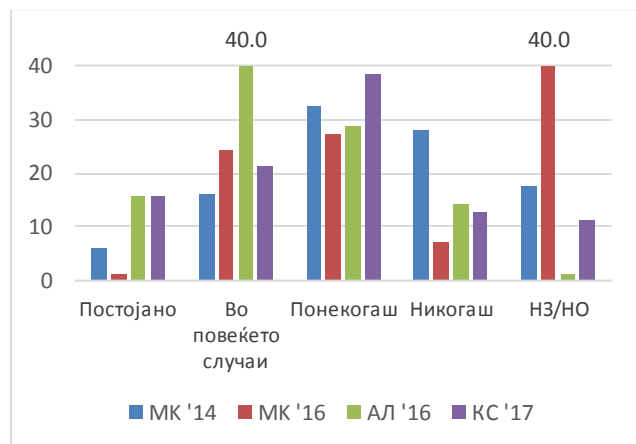
Постојат различни методи кои се користат од бизнисите (особено од неформалните) со цел да избегнат или манипулираат со даночното известување и дисциплина. Најчесто се искористуваат следните практики:

1. Вработување на работник без договор за работа или договор со скриени клаузули;
2. Пријавување на понизок приход или обрт од реалниот;
3. Не плаќање на царини, даноци и акциза;
4. Давање и примање поткуп;
5. Не издавање на фискални сметки и фактури;
6. Инсистирање извршување на кеш исплати, ‘кеш на рака’;
7. Извршување на набавки без тендер;
8. Извршување на договори во ‘натура’;
9. Извршување на нелегален прилив и одлив на средства;

10. Манипулации со исплатите на ДДВ;**11. Користење на сметководствени трикови со цел плаќање на пониски даноци.**

Се разбира овие практики не се единствени но се најчести и варираат значително од земја до земја, и од регион до регион согласно специфичните јавни политики и даночни 'истекувања' оформени од страна на превземените мерки и други не спроведени мерки. На пример мерки како што е присилувањето на бизнисите (од малопродажба, трговија и угостителство/кatering) да постават фискални каси со ГПС се обидува да се спротивстави на практиката на измами со ДДВ додека во исто време и дава пристап на Управата за јавни приходи на земјата до значителни трансакциски податоци добиени во реално време кои можат да ги искористат за подобар мониторинг и таргетирање на редовните и ненајавени ревизии и инспекции врз групите со поголем ризик додека во исто време се избегнува непотребното оптоварување на даночните обврзници со следење и исполнување на даночните регулативи а кое е особено контрапродуктивно кога се спроведува врз оние ентитети кои ги почитуваат законите и правилата.

График 6 - Колку често компаниите пријавуваат понизок обрт од реалниот? (Q 12G). Извор: ЦИКП/ИДМ/Д4Д анкета 2016-2017 и ЦИКП/ЦСД анкета 2014 (Бизнис).

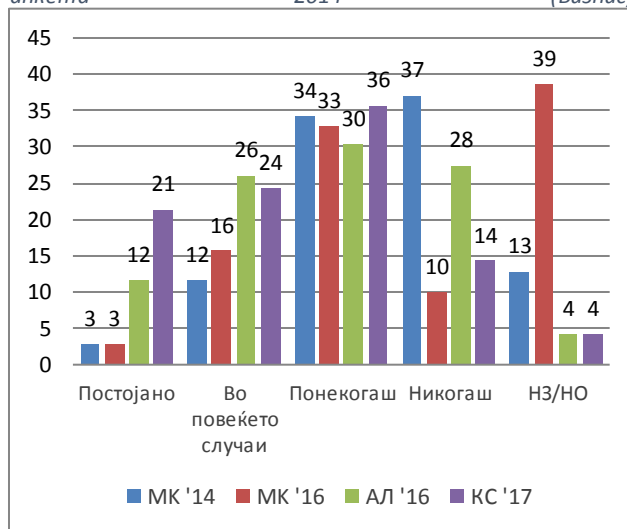

Бизнис анкетата за скриена економија извршена во 2014 во Македонија и во 2016-2017 година во Македонија, Албанија и Косово дава редок поглед во фреквентноста на користење на овие 11 бизнис практики на скриена економија во приватниот сектор во овие земји. Како што опишавме

претходно еден од начините да се избегнат даноците е пријавување на понизок обрт од реалниот и во Македонија 54.4% од анкетираниите компании потврдиле дека оваа пракса на скриена економија се користи во нивниот сектор 'постојано', 'во повеќето случаи' или 'понекогаш' (График 6). Но мора да се напомене дека одговорите 'НЗ/НО' (Не знае/Не одговорил) за Македонија за 2016 година, конкретно за одговорите за практиките на скриена економија, се имаат удвоено во споредба со анкетата од 2014 година што може да значи дека постои поголема веројатност презентираниите резултати за Македонија да се всушност потценети.

Скриениот обрт е позначителен во Албанија и Косово каде 84.3% и 75.7% од компаниите ја потврдиле присутноста на оваа пракса во нивните сектори од кои што голем дел потврдиле дека таа се користи 'постојано' и 'во повеќето случаи' односно 1/2 од бизнисите во Албанија (55.7%) и 1/3 од бизнисите во Косово (37.1%).

График 7 – Не издавањето на фискални сметки/фактури, (Q 12F). Извор: ЦИКП/ИДМ/Д4Д анкета 2016-2017 и ЦИКП/ЦСД анкета 2014 (Бизнис).

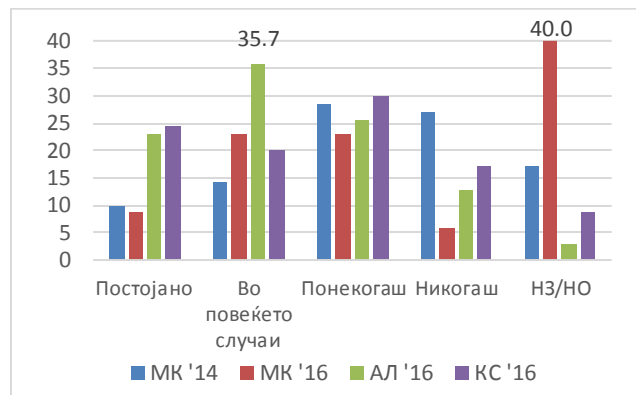

Пријавувањето на понизок приход од реалниот е друга практика на скриената економија со цел избегнување на опфатот на даночната администрација (График 8). Слично како и во 2014 г. повеќе од половината од бизнисите во Македонија (54.4%), 3.4 од бизнисите на Косово (74.3%) и скоро сите бизниси во Албанија (84.3%)

го имаат потврдено искористувањето на оваа практика во нивните сектори како 'постојано', 'во повеќето случаи' и 'понекогаш.' **Всушност 1/4 од албанските (22.9%) и косовските бизниси (24.3%) потврдуваат дека оваа пракса се случува 'постојано' во нивниот сектор.**

Користејќи ги наодите од анкета на популација за скриената економија спроведена во 2016 можеме да потврдиме дел од горенаведените наоди од бизнис анкетата особено ако се користат податоците за доставување на фискални сметки. На пример, 17% во Македонија, 52% во Албанија и 29.6% од генералната популација на Косово потврдиле дека никогаш или ретко добиваат фискални сметки за облека и обувки. За производи од тутун и алкохол 20% во Македонија, 52% во Албанија и 40% од испитаниците во Косово исто така имаат потврдено дека никогаш или ретко добиваат фискални сметки.

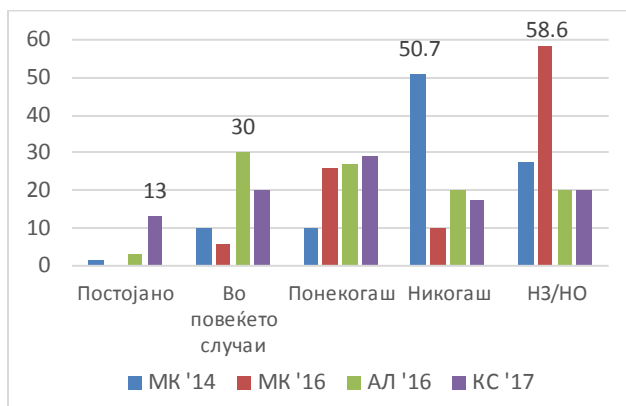
График 8 – Колку често компаниите имаат тенденција за пријавуваат понизок приход од реалниот? (Q 12C). Извор: ЦИКП/ИДМ/Д4Д анкета 2016-2017 и ЦИКП/ЦСД анкета 2014 (Бизнис).

Иако фреквентноста на случаите во кои никогаш не добиваат фискални сметки е релативно ретка во сите три земји и се движат под нивото од 18% сепак постојат важни исклучоци како на пример во Албанија за категоријата алкохол/тутун (26.5%), книги (28.3%) и на Косово исто така за книги (26%). Бизнис анкетата всушност ги потврдува овие наоди од анкетата на генералната популација со податокот дека **повеќе од половината бизниси во трите земји, односно 52% во Македонија, 68% во Албанија и екстремно високи 81% на Косово потврдиле дека не издавање на фискални**

сметки и фактури се случува 'постојано', 'во повеќето случаи' или 'понекогаш' во нивните соодветни сектори со доминантност на одговорите 'понекогаш' (График 7).

График 9 – Колку често компаниите имаат тенденција да манипулираат со ДДВ? (Q.C12_L). Извор: ЦИКП/ИДМ/Д4Д анкета 2016-2017 и ЦИКП/ЦСД анкета 2014 (Бизнис).

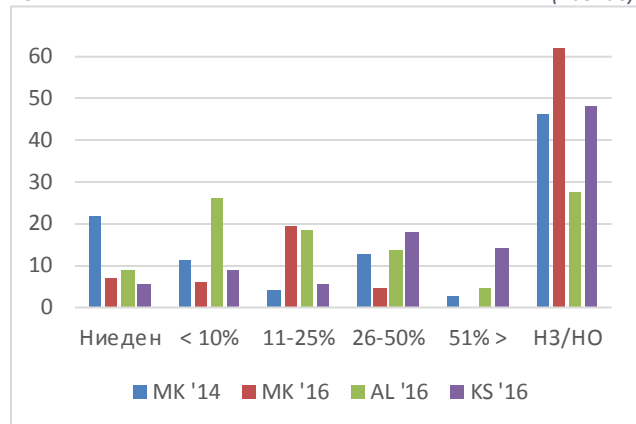

Како што е опишано претходно, а во линија со анкетите на бизниси и генералната популација во Македонија, Албанија и Косово, воспоставените бизнис средини покажуваат забележителни тенденции на компаниите да кријат дел од своите приходни линии/обрт кои следствено негативно влијаат врз лојалната конкуренција и државниот мониторинг а со тоа несомнено и врз јавните приходи.

Друг метода на скриена економија кој ја користат некои од бизнисите со цел плаќање а пониски даноци е манипулирање со ДДВ како и користење на сметководствени трикови (График 9 и График 10). Една третина од бизнисите во Македонија (31.4%), и 2/3 од Албанија (60%) и Косово (62.3%) имаат потврдено дека оваа практика (манипулирање со ДДВ) се користи 'постојано', 'во повеќето случаи' или 'понекогаш' со одредена доминантност на последните две категории одговори. Македонија забележува влошување во 2016 во фреквентноста на оваа практика (за 50%) затоа што само 21.6% од бизнисите ја потврдиле фреквентноста на оваа пракса во 2014 година (График 9).

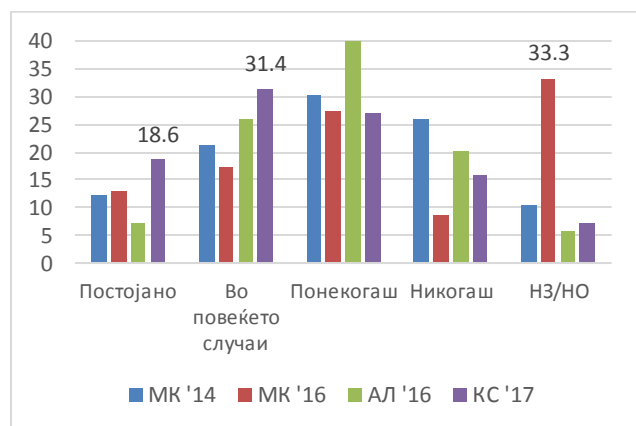

График 10 – Кој процент од компаниите во вашиот сектор плаќаат пониски даноци отколку што треба со помош на сметководствени трикови? (Q. C25B). Извор: ЦИКП/ИДМ/Д4Д анкета 2016-2017 и ЦИКП/ЦСД анкета 2014 (Бизнис).

Слично, како што може да се види од График 10, **1/4 од компаниите во Македонија (24.2%), 1/3 од Албанија (32.2%) и 1/4 од компаниите на Косово (23.3%) веруваат дека помеѓу 11% и 50% од компаниите во нивните соодветни сектори плаќаат пониски даноци отколку што треба преку користење на сметководствени трикови.** Но сепак мора да се напомене дека во споредба со Албанија и Косово во Македонија генерално компаниите се помалку желни да ја потврдат фреквентноста на овие практики во нивните сектори и почесто не дале одговор или одговориле со 'не знам'.

График 11 – Колку често компаниите во вашиот сектор вработуваат работници без договори за работа? (Q. C12A). Извор: ЦИКП/ИДМ/Д4Д анкета 2016-2017 и ЦИКП/ЦСД анкета 2014 (Бизнис)

Уште еден важен аспект, кој беше исто така фокус и на анкетата на генералната популација, е и

опсегот на вработување работници без договор за работа или склучување договори со скриени клаузули. Бизнис анкетата ја потврдува раширеноста на оваа пракса во линија со вредностите добиени од анкетата на генералната популација и **1/3 од бизнисите во Македонија (30.4%) и Албанија (33.3%) и 1/2 од интервјуираните бизниси на Косово (50%) потврдуваат дека овој вид на работници се вработуваат 'постојано' и 'во повеќето случаи' во нивните сектори.** Кога се работи за склучување договори со скриени клаузули 25.7% од бизнисите во Македонија, 52.8% во Албанија и 31.5% на Косово потврдиле дека тоа е пракса 'постојано' и 'во повеќето случаи' во нивниот сектор.

4. Заклучок

Владите на Македонија, Албанија и Косово мора да останат посветени и да продолжат со реформирање и инвестирање во оперативните капацитети на Управата за јавни приходи, финансиската полиција, Државните пазарни и трудови инспекции и тоа особено во полињата на проценка на успешноста на работата на службите, електронска мултисекторска меѓуповрзаност, размена на податоци и развивање на електронски услуги за индивидуалните даночни обврзници како и бизниси. Ви исто време **мора да се осигурат дека: даночниот товар е на доволно ниско ниво за да одржи стабилни но растечки стапки на државни приходи, развива и одржува стимулативни бизнис средини, поедноставува процедури за отворање на нови бизниси и формализација на веќе постоечки бизниси, и дека ги користи сите минати искуства од креирање на јавни политики и имплементирање на мерки со цел да се избегне креирање на поттици кои непотребно и контрапродуктивно би ги туркале бизнисите и индивидуалците кон даночна евазија и измама.**

Бизнис перцепциите за тоа што според нив претставува најголеми фактори кои допринесуваат за постоењето и одржувањето на скриената економија можат да обезбедат патокази за тоа кон кои важни политики треба да се фокусираат владите со цел да постигнат

најголем импакт. Според бизнисите, владите треба да посветат пофокусирани напори во сузбивање корупција, да го минимизираат даночниот товар, да ги подобрат бизнис стимулациите и ефикасноста на судскиот систем ако сакаат да создадат услови за намалување на потенцијалот на скриените економски активности. **Ова е особено релевантно за корупцијата која е издвоена од страна на 46% од бизнисите во Македонија, 73% во Албанија и 49% на Косово како најважен фактор за постоењето на скриената економија после кои следат неефикасното судство и високиот даночен товар (кој е фактор бр. 1 на Косово).**

Иако според бизнисите даночниот товар е меѓу топ трите фактори за постоењето на скриената економија тие сепак се генерално задоволни од нивоата на даночни стапки. Но Македонија покажува загрижувачки тренд. **Иако половината од бизнисите во 2014 година изјавиле дека даночните стапки за различните даноци за 'високи колку што треба да бидат', со видлив исклучок на фирмарината и социјалните придонеси, во 2016 година овие вредности се имаат спуштено и се движат помеѓу 30% и 35%.** Зголемената и растечка политичка нестабилност како и перципираната корупција, како што е напомнимато во текстот, можат да бидат причина за оваа разлика во вредностите. **Ова е сигнал за владата на Македонија дека е потребно преземање на итни чекори за враќање на стабилноста и на бизнис довербата на нивоата искусени пред 2014 година пред да започне да влијае врз економскиот раст, а со тоа и врз државните приходи.** Со мален економски раст, или во најлош случај рецесија, магичниот круг на циклусот на скриена економија повторно започнува да се движи.

Албанија од друга страна се разликува значително од Македонија и анкетираниите бизниси во најголем дел изјавиле дека даноците се 'високи колку што треба да бидат' и 69% и 73% тврдат дека придонесите за социјално и

здравствено осигурување се поставени а соодветни нивоа.

Воедно, помеѓу топ 3 мерки предложени од страна а бизнисите за намалување на скриената економија сугерираат дека дефицити во доброто владеење произведуваат плодна почва за развој на скриената економија. Претставниците на бизнисите пред се ги избраа следните мерки:

1. Намалување на даноците;
2. Намалување/сузбивање корупција;
3. Поефективни бизнис стимулации;
4. Зголемување на ефикасноста на судскиот систем; и
5. Воведување на построги закони.

Работењето во скриената економија многу често не е прашање само на рационално размислување или однесување на лица и бизниси кое цели кон максимизација на профитот но исто така е одредено од степенот на образование, култура и дури може да биде и интегрален дел од социјалниот крој на општеството. Затоа ефективна јавна политика за сузбивање на скриената економија исто така треба да биде сеопфатна социјална политика. Дизајнираните јавни политики треба да ја таргетираат формализацијата на целиот вредносен економски ланец како и групи на економски актери и врски наместо да се фокусира и носи легислативни одлуки на основа од-случај-до-случај или зголемување на казните и контрола на непочитување на законот.⁶ Како што покажуваат резултатите од анкетата на бизниси и генералната популација во Македонија, Албанија и Косово, дизајнирање на сеопфатна јавна политика за сузбивање на скриените економски активности неизбежно мора да биде поврзана со тековните јавни политики за сузбивање на корупцијата и подобрување на спроведувањето на законите и воедно да станат интегрален дел од соодветните стратегии за економски раст.

Informal, parallel, clandestine, grey, underground, shadow, unregulated, subsistence, coping, non-

⁶ Hidden Economy Assessment Report 2016

monetized, alternative, and so on. Кое и име да се одбере од оваа листа со цел да се опишат скриените економски активности, постои пошироко прифаќање дека на различни нивоа скриените економии се тука за да останат токму поради нивната природна отпорност и адаптивни капацитети при променливи политички, законски и економски средини. Скриените економски активности можат исто така да бидат носители на голема додадена вредност во економијата во форма на потенцијал за иновации и претприемништво додека овие нови неформални бизниси (startups) ги тестираат своите бизнис модели во сенка за делумно или целосно да ги избегнат почетните капитални трошоци (бизнис трошоци) кои би ги инвестирале во развој на бизнисот. Наодите од бизнис анкетите треба да обезбедат доволно аргументи за трите земји за да ги согледаат соодветните дефицити во нивното добро владеење кои ги спречуваат во развивањето мерки во исто време би ги зголемиле државните приходи и би го поддржале претприемничкиот дух на неформалните бизниси, барем на одредено време.

Очигледно, постојат добри и лоши страни на скриените економски активности но сепак е обврска на истражувачите, како и на оваа кратка анализа, да им обезбедат на донесувачите на одлуки, креаторите на политики и експертите од разни полиња податоци и да сугерираат мерки со кои би се намалиле негативните аспекти од скриената економија како што се, **нелојалната конкуренција, даночната евазија и измама, недостаток на социјално и правно осигурување на работници, намалени државни приходи, и намален и стагнирачки квалитет/квантитет на социјални услуги.** Паралелно, другата цел е да се обезбедат податоци и потенцијални мерки кои би работеле рамо до рамо со скриената економија со цел да се искористат позитивните ефекти како што е обезбедувањето на рамка на мерки за употреба на иновативниот потенцијал на: **старт ап претприемништвото, флексибилна работна сила за време на транзиции, средствата од дознаките од странство итн.** Владите се тие кои ги носат одлуките но е работа на истражувачите да

обезбедат алатки за јавни политики во форма на истражувања и податоци кои владите можат да ги користат за носење јавни политики засновани на докази за бенефит на целото општество.